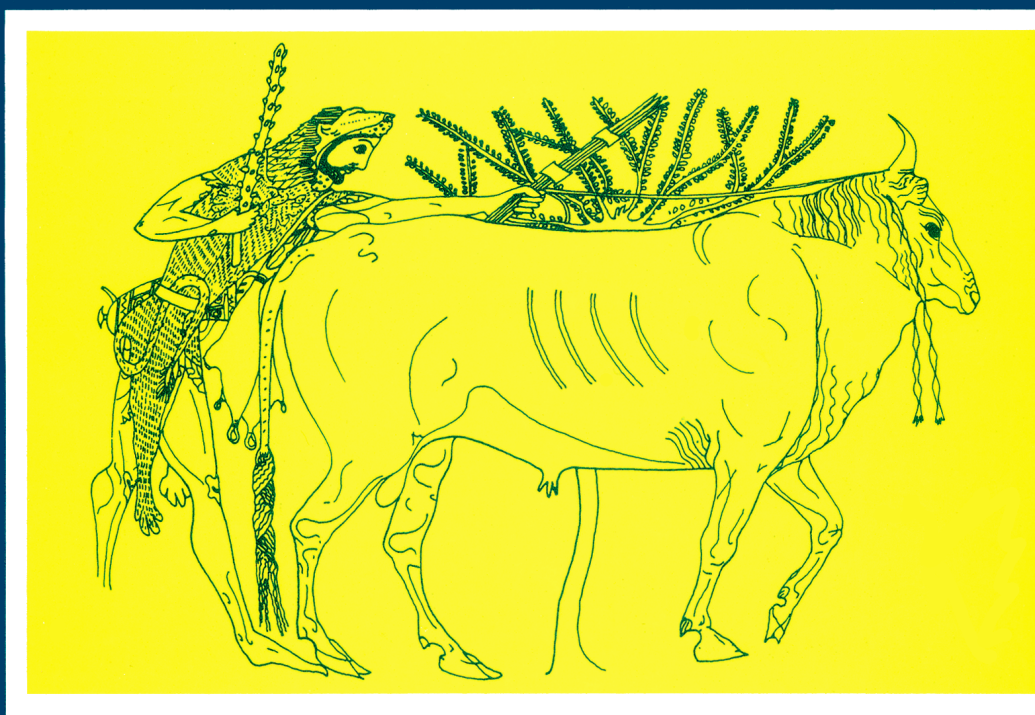

PALEO- AKTUEEL

4

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1993, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: Herakles en de Kretenzische stier (530-'20 v.Chr.)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0353 0

PALEO-AKTUEEL

4

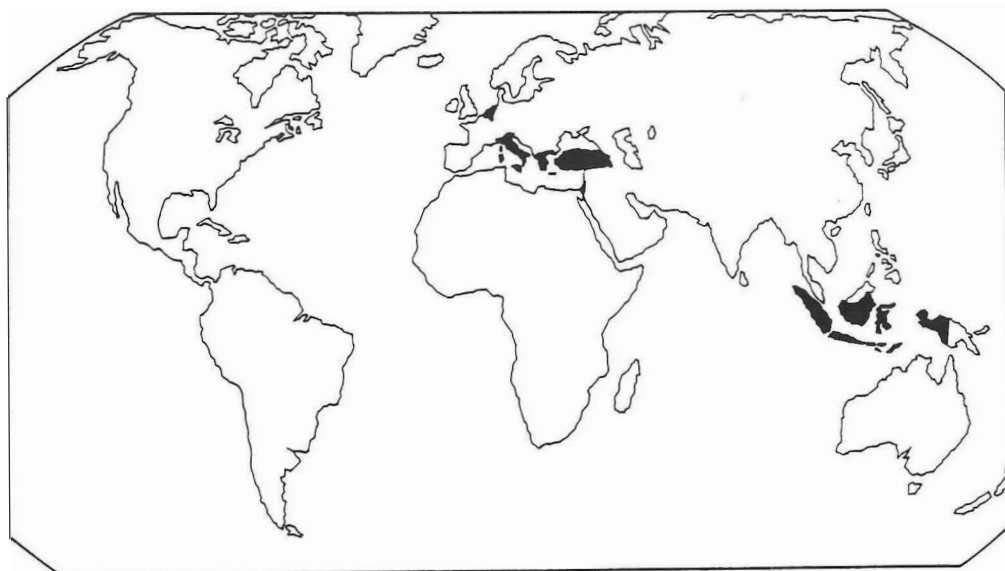
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Archeologisch Centrum

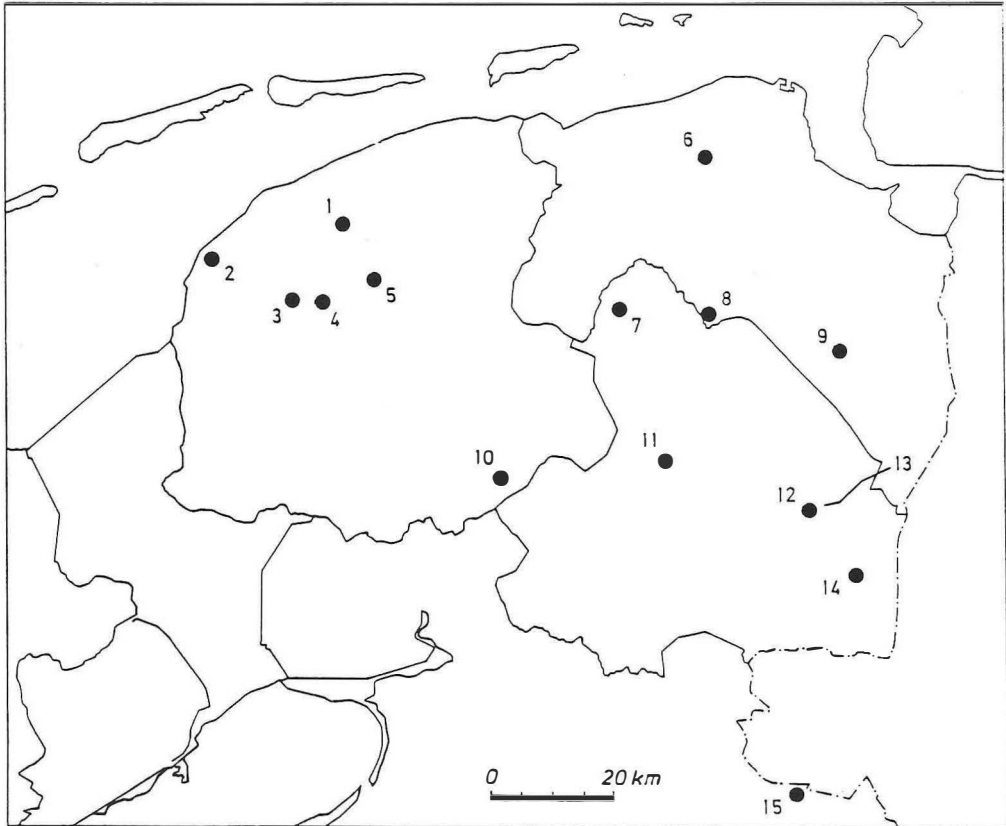
Groningen, 1993

In deze aflevering: België, Griekenland, Indonesië, Israel, Italië, Nederland en Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Britsum; 2. Wijnaldum; 3. Meamert; 4. Weidum; 5. Hempens; 6. Middelstum; 7. Roden; 8. Weerdenbras; 9. Nieuwe Pekela; 10. Noordwolde; 11. Hooghalen; 12. Driest; 13. Valtherbrug; 14. Nieuw-Dordrecht; 15. Mander.

INHOUD

Voorwoord

G.-J. BARTSTRA	
Terugkeer naar Sulawesi	11
D. STAPERT, E. DRENTH & J. HULST	
Een bladspits van de Leusderheide (provincie Utrecht)	15
O.H. HARSEMA	
Mag het ook het broodje vis zijn?	20
R.P. EXALTUS, H.A. GROENENDIJK & J.L. SMIT	
Voortgezet onderzoek op de mesolithische vindplaats NP-3 (Groninger Veenkoloniën)	22
A.T. CLASON	
Een taxidermist in Bergschenhoek (Z.-H.)?	26
A. UFKES	
Vroeg-neolithische votiefgaven? Edelhertgeweien uit Drenthe en Groningen	28
A. UFKES	
Het hunebed O2 bij Mander (Ov.)	31
E. JANSMA & W.A. CASPARIE	
Een neolithische <i>landnam</i> ontrafeld door dendrochronologisch onderzoek van de veenweg van Nieuw-Dordrecht (Dr.)	33
J.J. HEKMAN	
Een topografische survey van het grafveld Chalandriani op Syros (Griekenland)	37
S. BOTTEMA, H.R. REINDERS & H. WOLDRING	
Laat-quartaire vegetatiegeschiedenis van het Oostmediterrane gebied: veldwerk in 1992	41
O.H. HARSEMA	
Een prijswinnend lot in de 'Vijfde Verloting'; een bronstijderf ontdekt in Roden (Dr.)	44
A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch-antropologisch onderzoek van de crematieresten uit het urnenveld van Driest (Dr.)	49

E. TAAYKE	
Een kuil uit de vroege ijzertijd, gevonden in Roden (Dr.)	52
J. SCHEFFER	
Bewoningssporen uit de midden-ijzertijd te Meamert, een terp bij Winsum (Fr.)	57
B.-J. HAAGSMA, Z. MALAKASIÓTI, H.R. REINDERS & V. RONDÍRI	
Een survey tussen Baklali en Karatsadagli (Thessalië, Griekenland)	60
P. ATTEMA	
<i>On-site & off-site</i> , surveymethoden in Midden-Italië	65
M. MAASKANT-KLEIBRINK	
Mythologie en prehistorie I: de naakte man met de knuppel, een held uit de prehistorie?	70
R.H.P. LUTGERINK	
Numerieke analyse van Oostmediterrane pollendata; methode en eerste resultaten	75
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T. PERGER & M. WISPELWEY	
Het project bodembeschermingsgebieden Friesland	80
H. WOLDRING	
Over tussenvormen van sleedoorn en kriekpruim	85
C. DYER & M. HAAGSMA	
Een geometrisch vondstcomplex in Nieuw Halos. De Halos-materiaalcampagne 1992 (Griekenland)	90
W.A. CASPARIE	
De Valtherbrug (Dr. en Gr.); meer dan één weg?	95
J. FEIJE	
Een stadje in Arkadië	100
J. SCHELVIS & A. ERVYNCK	
Mijten (Acari) uit Romeins Oudenburg in Vlaanderen	105
A.T. CLASON & L. VAN ES	
De oeros - <i>Bos primigenius</i> - van Britsum (Fr.) gedateerd	110
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, E. TAAYKE & M. WISPELWEY	
Een korte verkenning te Hempens-Zuiderburen (Fr.)	111

J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA De realisatie van het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.)	116
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA Het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.): opgravingscampagne 1992	119
C.M. HAVERKORT, M. HOPMAN, J.M. PASVEER & W. PRUMMEL De jongste bewoners van Wijnaldum (Fr.)	123
T. LOOIJENGA Corpus 'Friese' runeninscripties	127
Y. DIJKSTRA Middeleeuwse bewoningssporen bij Hooghalen (Dr.)	132
W.P.M. MULDER & J. MOLEMA Het oude kerkhof van Noordwolde (Fr.)	137
J. MOLEMA Een verkennende opgraving van een verhoogde woonplaats in de gemeente Middelstum (Gr.)	140
J. SCHEFFER De stinspoort van Papinga-state te Weidum (Fr.)	145
P.B. KOOI De ontwikkeling van de borg Ewsum bij Middelstum (Gr.)	149
P. BAKS 'Een grensgeval': archeologisch onderzoek naar het blokhuis Weerdenbras (Gr.) (1505-1516)	154
A.F.L. VAN HOLK Incidentele passagiers aan boord van een binnenschip	159

VOORWOORD

Op grote schaal vindt aantasting plaats van stad en land in het kader van herinrichting en nieuwbouw. Dit is niet alleen in Nederland het geval, maar in alle landen waar archeologen van de Rijksuniversiteit Groningen werkzaam zijn. Bundeling van krachten en goede structurele voorzieningen zijn een strikte vereiste om de ontwikkelingen voor te zijn.

Onderzoek en onderwijs zijn de kerntaken van de archeologie bij de RUG. Een deel van de onderzoekscapaciteit is gericht op veldwerk: surveys, boorcampagnes en (nood)-opgravingen. De basis voor dit veldwerk wordt gelegd door een goede infrastructuur van de archeologie bij de RUG, maar zonder financiële, materiële en personele steun van velen is archeologisch onderzoek in deze tijd ondenkbaar. Landeigenaren, gemeentebesturen, bouwbedrijven, amateurarcheologen en sponsors leveren allen op geheel eigen wijze een bijdrage in de vorm van medewerking, advies, mankracht, machines en geld. Een blik op de lijst van lezingen, excursies, tentoonstellingen en publikaties leert dat archeologie maatschappelijk stevig verankerd is.

'Wijnaldum', met meer dan duizend vermeldingen in de media, meer dan 10.000 bezoekers aan de opgraving, vele tientallen lezingen en excursies en een lange lijst van sponsors is daarvan een duidelijk voorbeeld. Zonder de samenwerking met amateurs en vrijwilligers is 'Wijnaldum' niet te realiseren. Een goede uitvoering van de kerntaken is evenmin mogelijk zonder deze brede inzet.

In het verleden lieten de eindresultaten van archeologisch onderzoek vaak lang op zich wachten. Uitwerking en analyse van opgravingsgegevens vergen nu eenmaal veel tijd. Voor een goed contact met allen die bij de archeologische activiteiten van de RUG betrokken zijn is spoedige publicatie van de voorlopige resultaten van lopend onderzoek echter onontbeerlijk. Daarom is vier jaar geleden gestart met de uitgave van *Paleo-aktueel*. *Paleo-aktueel* is door de bijdragen van vele collega's uit de beroeps- en amateurwereld die actief participeren in het Groninger archeologisch onderzoek, een nuttige spiegel van het eerder geschetste beeld. Honderd verschillende auteurs werkten mee aan de 130 artikelen in de eerste vier afleveringen. Archeologie leeft in Groningen!

Tot nu toe was *Paleo-aktueel* een uitgave van de vakgroep 'Het Biologisch-Archeologisch Instituut'. Met ingang van 1 januari 1993 zijn de archeologie-sectoren bij de RUG samengegaan in een nieuwe vakgroep Archeologie en een Archeologisch Centrum Groningen. De samenwerking komt in deze uitgave al in beeld.

Dank zij de medewerking van de auteurs en het strakke regime van de redacteurs Mette Bierma en Jurjen Bos is het ook de vierde keer gelukt de artikelen kort te houden en de uitgave op tijd uit te brengen. Evenals voorgaande jaren verzorgde Xandra Bardet de correcties van de samenvattingen. De vele enthousiaste reacties van instellingen en personen die betrokken zijn bij het archeologisch onderzoek van de RUG staan borg voor voortzetting van *Paleo-aktueel*.

FYSISCH-ANTROPOLOGISCH ONDERZOEK VAN DE CREMATIERESTEN UIT HET URNENVELD VAN DRIEST (DR.)

A.G.F.M. Cuijpers¹

Inleiding

Het urnenveld van Driest ligt tussen Valthe en Odoorn, in Drenthe. Jammer genoeg is dit omvangrijke urnenveld, dat zich uitstrekt van het Eppiesbergje tot voorbij hunnebed D34, zwaar geplunderd (Jager, 1989). In augustus 1991 is er onder leiding van Johan Jelsma (BAI) een veldverkenning uitgevoerd in het kader van een archeologische inventarisatie. Uit de veldverkenning en een proefopgraving bleek dat de grondsporen van het urnenveld, dat dateert uit de late bronstijd/vroege ijzertijd, nog in redelijk staat verkeren. Begravingen waar geen heuvel over was opgeworpen, en die dus niet in het oog liepen, zijn bewaard gebleven (Jelsma, 1992). Negen crematies zijn voor de helft opgegraven, en vervolgens fysisch-antropologisch onderzocht.

Materiaal en methode

Crematierestten zijn, onder andere door de fragmentatie en vervorming van het bot, in het algemeen moeilijker te determineren dan inhumatierestten. Gewoonlijk blijft er na crematie zo'n 2,5 kg aan botresten over. Bij de Driester crematies ging het maar om een botgewicht (50% van het totale crematieresidu) van 1 tot 380 g. De kwaliteit was bovendien vrij matig te noemen. Er waren dan ook weinig of geen leeftijds- en geslachtsindicatoren aanwezig.

Het materiaal werd eerst gezeefd over twee zeven van respectievelijk 3 en 10 mm. Zo ontstonden drie fracties. De fractie <3 mm werd vluchtig bekeken op de eventuele aanwezigheid van middenoorbeentjes, en gewogen. De 3-10 mm-fractie werd gezuiverd en onderzocht op houtskoolresten, gebitsfragmenten, groeischijfjes, fragmen-

ten van epiphysen en middenoorbeentjes. Belangrijke stukjes werden bij de >10 mm-fractie gevoegd. Daarna werd de fractie gewogen en ingedeeld in klassen: neurocranium (hersengedeelte), viscerocranium (aangezichtsschedel), axiaal (wervelkolom), extremiteten diaphysen, en extremiteten epiphysen. Met behulp van deze klassen werden waar mogelijk leeftijd en geslacht bepaald. Voor de leeftijdsdiagnose werd gebruik gemaakt van de standaarden van de *Workshop European Anthropologists* (1980). Deze handleiding vormde ook de basis bij de geslachtsdiagnose. Zoals vermeld, moet bij de leeftijds- en geslachtsdiagnose van crematierestten rekening worden gehouden met verschijnselen als fragmentatie en vervorming ten gevolge van de verbranding (Wahl, 1982), de resten komen bijvoorbeeld gracieler over door de krimp.

Resultaten

In tabel 1 zijn de resultaten van het onderzoek vermeld. Het geslacht wordt alleen bepaald bij volwassen individuen. Bij inhumatierestten van niet-volwassenen is geslachtsbepaling al moeilijk uit te voeren, bij crematierestten is vanwege fragmentatie en gracilisatie een geslachtsbepaling bijna onmogelijk. Aangezien er maar heel weinig tot geen geslachtsindicatoren aanwezig waren, is in het beste geval een 'mogelijk geslacht' aangegeven.

De leeftijd kon in meer gevallen bepaald worden. Vondstnummer 17 en 18 bevatten de resten van twee personen, een volwassene en een kind. Dit is mogelijk ook het geval bij vondstnummer 9. Vanwege het geringe aantal resten in vondstnummer 9, 31 gram, is dit niet geheel zeker.

Een verdere mogelijkheid om informatie

Fig. 1. Het urnenveld van Driest (foto J. Jelsma).

te verkrijgen uit crematies is histologisch onderzoek (microscopisch onderzoek van het bot). Histologisch onderzoek van de diaphyse-stukken van de lange pijpbeenderen kan bijvoorbeeld extra informatie opleveren over de leeftijd (Hummel & Schutkowski, *in press*).

Fysisch-antropologisch onderzoek van crematies kan bij een goede kwaliteit en voldoende kwantiteit van de resten interessante resultaten bieden over vroegere populaties. De resultaten van de proefopgraving duiden daarom wel degelijk op de grote waarde van het terrein, ondanks de tegenvallende resultaten van de analyse van het slechts bemonsterde materiaal.

Summary

Nine cremations of the urnfield of Driest near Odoorn were investigated. Determination of age and sex was not always possible owing to the quality and quantity of the remains and the typical problems of working with cremated remains. One or two of the nine cremations contained two individuals, an adult and a child.

Noot

1. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.

Tabel 1. Resultaten van de leeftijds- en geslachtsdiagnose.

Vondstnummer; Spoornummer	Leeftijd	Geslacht	Minimum aantal individuen
3; III Oost en 4; III West	22-40	ntd	1
8; I Centrum Zuid	20-40	F?	1
9; VII Centrum Zuid	20-40; Infans	ntd; ntd	2?
10; VIII Centrum Zuid	ntd	ntd	1
11; VI Centrum Zuid	18-40	ntd	1
12; II Centrum West	Infans	ntd	1
14; Zuidoost Centrum	Infans I	ntd	1
16; IX Centrum Zuid	ntd	ntd	1
17; V Centrum Zuidwest en	24-40; Infans	F?; ntd	2
18; V Centrum Zuidwest			

Infans I: 0-6 jaar
 Infans II: 7-12 jaar
 Infans: 0-12 jaar
 Juveniel: 13-18/20 jaar

ntd: niet te determineren
 F?: mogelijk vrouw

Literatuur

Hummel, S. & H. Schutkowski, in press. Approaches to the histological age determination of cremated human remains. In: G. Grupe & N. Garland (eds.), *Histology of ancient human bone: methods and diagnosis*. Berlijn, pp. 11-124.

Jager, S.W., 1989. *Odoorn - het landinrichtingsgebied 'Odoorn' - een archeologische kartering; inventarisatie en waardering*. Interimrapport (fase I). Amersfoort.

Jelsma, J., 1992. *Ruilverkavelingsgebied 'Odoorn' - een archeologische kartering; inventarisatie en waardering*. Groningen.

Wahl, J., 1982. Leichenbranduntersuchungen. Ein Überblick über die Bearbeitung und Aussagemöglichkeiten von Brandgräbern. *Prähistorisches Zeitschrift* 57, pp. 1-180.

Workshop of European Anthropologists, 1980. Recommendations for age and sex diagnosis of skeletons. *Journal of Human Evolution* 9, pp. 517-549.